Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access

ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-5(A)| May-2026

Original Article

ग्रामीण भागातील दारूबंदी आंदोलन आणि कौटुंबिक स्थैर्यासाठी महिलांचा संघर्ष

राहुल ज.जोंधळे

महात्मा ज्योतिबा फुले कॉलेज ऑफ सोशल वर्क,यवतमाळ

Email: rjondhale358@gmail.com

Manuscript ID:

JRD -2026-180527

ISSN: 2230-9578

Volume 18

Issue 5(A)

Pp.112-116

May- 2026

Submitted: 15 Apr. 2026

Revised: 25 Apr. 2026

Accepted: 10 May. 2026

Published: 31 May 2026

गोषवारा

ग्रामीण भागातील पुरुषांमधील मद्यपानाचे वाढते प्रमाण हे कौटुंबिक विघटन, आर्थिक दारिद्र्य आणि घरगुती हिंसाचारास कारणीभूत ठरत आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात ग्रामीण महिलांनी स्वतःचे अस्तित्व आणि कौटुंबिक स्थैर्य टिकवण्यासाठी उभारलेल्या दारूविरोधी संघर्षाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन केले आहे. महिलांच्या संघटित आंदोलनांमुळे अवैध दारूविक्रीला आळा बसून कौटुंबिक हिंसाचारात लक्षणीय घट झाली आहे. मद्यपानावरील खर्च थांबल्याने कुटुंबांचे आर्थिक स्वास्थ्य सुधारले असून मुलांच्या शिक्षणावर सकारात्मक परिणाम झाला आहे. प्रशासकीय उदासिनतेवर मात करत ग्रामीण महिलांनी केलेला हा संघर्ष कौटुंबिक स्थैर्यासाठी अत्यंत प्रभावी ठरला आहे.

कीवर्ड्स: *ग्रामीण महिला, दारूबंदी आंदोलन, कौटुंबिक स्थैर्य, कौटुंबिक हिंसाचार, आर्थिक सबलीकरण, सामाजिक संघर्ष.*

प्रस्तावना:

भारतीय ग्रामीण समाजाचा कणा कुटुंब व्यवस्था आणि कृषी संस्कृतीवर आधारलेला आहे. परंतु, गेल्या काही दशकांत ग्रामीण भागात वाढलेली वैध आणि अवैध मद्यविक्री ही एक गंभीर सामाजिक कीड बनली आहे. मद्यपानाचे थेट आणि भयानक दुष्परिणाम ग्रामीण कुटुंबातील महिला व बालकांना सोसावे लागतात. पुरुषांच्या व्यसनाधीनतेमुळे कौटुंबिक हिंसाचार, आर्थिक दारिद्र्य, मानसिक छळ आणि मुलांच्या शिक्षणाची हेळसांड यांसारख्या गंभीर समस्या निर्माण होतात. या पार्श्वभूमीवर, ग्रामीण महिलांनी केवळ मूकदर्शक न राहता आपल्या अस्तित्वासाठी आणि कुटुंबाच्या सुरक्षिततेसाठी तीव्र संघर्ष उभारला आहे. महाराष्ट्रातील ग्रामीण महिलांनी ग्रामसभांमध्ये दारूविरोधी ठराव मंजूर करण्यापासून ते थेट बेकायदेशीर दारूचे अड्डे उद्ध्वस्त करण्यापर्यंत अत्यंत आक्रमक आणि कौतुकास्पद प्रयत्न केले आहेत. ग्रामीण महिलांचा हा दारूविरोधी लढा केवळ एक कायदेशीर मागणी नसून, ते आपल्या कुटुंबाचे विखुरलेले स्थैर्य आणि आत्मसन्मान पुन्हा मिळवण्यासाठी केलेले महत्त्वपूर्ण प्रयत्न आहेत. प्रस्तुत शोधनिबंध याच संघर्षाचे समाजशास्त्रीय मूल्यमापन करतो.

साहित्य परीक्षण

दत्ता, एस. (२०१८) यांनी आपल्या "Alcohol Prohibition and its Impact on Women: A Case Study of Bihar" या शोधनिबंधात बिहारमधील २०१६ च्या मद्यबंदीचा ग्रामीण महिलांच्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनावर झालेल्या परिणामांचे सखोल विश्लेषण केले आहे. हा अभ्यास प्रामुख्याने असे अधोरेखित करतो की, मद्यबंदी ही केवळ प्रशासकीय कृती नसून महिलांच्या दीर्घकालीन संघर्षाचा परिणाम आहे. संशोधनानुसार, या धोरणामुळे कौटुंबिक हिंसाचारात लक्षणीय घट झाली असून महिलांच्या मानसिक आणि शारीरिक सुरक्षिततेत मोठी सुधारणा झाली आहे. आर्थिक दृष्टिकोनातून, मद्यावर होणारा खर्च आता मुलांचे शिक्षण आणि सकस आहाराकडे वळविला जात असल्याने कुटुंबांचे जीवनमान उंचावले आहे.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations ae licensed under the idential terms.

Address for correspondence:

राहुल ज.जोंधळे महात्मा ज्योतिबा फुले कॉलेज ऑफ सोशल वर्क,यवतमाळ

How to cite this article:

जोंधळे, राहुल. ज. (2026). ग्रामीण भागातील दारूबंदी आंदोलन आणि कौटुंबिक स्थैर्यासाठी महिलांचा संघर्ष. Journal of research & development, 18(5(A)), 112–116. https://doi.org/10.5281/zenodo.20955335

Quick Response Code:

Website: https://jrdrvb.org/

DOI: 10.5281/zenodo.20955335

OPEN ACCESS

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-5(A)| May-2026

यामुळे महिलांच्या वैयक्तिक बचतीत वाढ झाली असून घरगुती निर्णय प्रक्रियेत त्यांचा प्रभाव वाढला आहे. लेखकाने नमूद केल्याप्रमाणे, मद्यबंदीमुळे महिलांना सार्वजनिक ठिकाणी वावरताना अधिक सुरक्षित वाटू लागले आहे. जरी शेजारील राज्यांतून होणारी अवैध तस्करी हे मोठे आव्हान असले, तरी सामाजिक स्तरावर मद्यबंदी हे लिंगाधारित हिंसाचार कमी करणारे आणि महिला सक्षमीकरणाला चालना देणारे एक प्रभावी साधन ठरले आहे.

मंगांग, एस. जी. आणि चानू के.टी.(२०२५) यांचा Women's Movement in Manipur Against Alcoholism and Human Rights Violation हा शोधनिबंध मणिपूरमधील महिलांच्या संघर्षाचे सामाजिक आणि राजकीय विश्लेषण करतो. लेखकांच्या मते, मणिपूरमधील महिला केवळ घर सांभाळणाऱ्या नसून त्या राज्याच्या सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय परिवर्तनाच्या केंद्रस्थानी आहेत. विशेषतः १९६० ते १९९० या कालखंडात जेव्हा मणिपूरमधील पुरुष वर्ग मोठ्या प्रमाणावर मद्यपान आणि अंमली पदार्थांच्या आहारी गेला होता, तेव्हा महिलांनी आपल्या अस्तित्वासाठी आणि कुटुंबाच्या रक्षणासाठी निषा बँड ही चळवळ उभी केली. या चळवळीने रात्रीच्या वेळी गस्त घालून दारूची विक्री, वाहतूक आणि सेवनावर कडक निर्बंध आणले. हा लढा केवळ व्यसनमुक्तीपुरता मर्यादित नव्हता, तर तो घरगुती हिंसाचाराविरुद्धचा एक प्रबळ उठाव होता.

अध्ययनाचे उद्देश

ग्रामीण दारूबंदी आंदोलनाचा इतिहास आणि त्यातील महिलांच्या सहभागाचे स्वरूप जाणून घेणे.

1) कौटुंबिक स्थैर्यासाठी महिलांनी स्थानिक पातळीवर केलेल्या विविध प्रयत्नांचे विश्लेषण करणे.
2) दारूविरोधी आंदोलनांमुळे ग्रामीण कुटुंबांच्या आर्थिक स्थितीवर आणि बचतीवर झालेल्या परिणामांचे मूल्यमापन करणे.
3) आंदोलनानंतर घरगुती हिंसाचारात झालेली घट आणि मुलांच्या शिक्षण-आरोग्यावरील सकारात्मक प्रभावाचा अभ्यास करणे.
4) ग्रामीण महिलांना दारूविरोधी संघर्ष करताना येणाऱ्या सामाजिक, राजकीय व प्रशासकीय अडचणींचा शोध घेणे.

संशोधन पद्धतीः

सदर शोध निबंध द्वितीयक स्रोतांवर आधारित आहे. शैक्षणिक धोरण दस्तऐवज, सरकारी अहवाल, वृत्तपत्रे, शैक्षणिक लेखा मध्ये दिलेल्या माहितीचा अभ्यास करून विश्लेषणात्मक पद्धतीने लेखन केले आहे. तुलना, चिकित्सक दृष्टीकोन व संकल्पनात्मक मांडणी करण्यात आली आहे.

ग्रामीण दारूबंदी आंदोलनाचा इतिहास आणि महिलांच्या सहभागाचे स्वरूप

महाराष्ट्रातील ग्रामीण दारूबंदी आंदोलनाचा इतिहास हा प्रामुख्याने शोषित महिलांच्या अस्तित्वाचा आणि स्वाभिमानाचा संघर्ष राहिला आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात महात्मा गांधींच्या मद्यनिषेध चळवळीपासून सुरू झालेल्या या लढ्याला खऱ्या अर्थाने ग्रामीण भागात १९७० आणि १९८० च्या दशकात धार आली. उत्तराखंडमधील 'चिपको आंदोलना'तील महिलांच्या दारूविरोधी संघर्षाची प्रेरणा घेत महाराष्ट्रातही ग्रामीण महिलांनी संघटित होण्यास सुरुवात केली. विशेषतः वर्धा आणि गडचिरोली या आदिवासी व ग्रामीण बहुल जिल्ह्यांमध्ये डॉ. अभय बंग आणि स्थानिक महिला संघटनांच्या नेतृत्वाखाली ऐतिहासिक आंदोलने झाली. या आंदोलनांमध्ये ग्रामीण महिलांचा सहभाग केवळ पाठिंबा देण्यापुरता मर्यादित नव्हता, तर त्या स्वतः नेतृत्व करत होत्या. महिलांनी ग्रामसभांमध्ये एकत्र येऊन दारूबंदीचे ठराव मंजूर करून घेणे, दारूच्या अवैध अड्ड्यांवर मोर्चे काढणे, धरणे धरणे आणि प्रसंगी लाटणे-झेंडे हातात घेऊन बेकायदेशीर दारू विक्रेत्यांना पळवून लावणे अशा आक्रमक स्वरूपात आपला सहभाग नोंदवला. राजकीय दबाव आणि दारू माफियांच्या धमक्यांना न जुमानता ग्रामीण महिलांनी कौटुंबिक स्थैर्य व सुरक्षिततेसाठी उभारलेला हा लढा महाराष्ट्राच्या सामाजिक चळवळींच्या इतिहासात अत्यंत प्रेरणादायी आणि महत्त्वपूर्ण ठरला आहे.

कौटुंबिक स्थैर्यासाठी महिलांनी स्थानिक पातळीवर केलेले विविध प्रयत्न

ग्रामीण भागातील कुटुंब पद्धती आणि आर्थिक घडी पुरुष मद्यपानामुळे कोलमडत असल्याचे पाहून महिलांनी स्थानिक पातळीवर अत्यंत प्रभावी आणि धाडसी प्रयत्न केले आहेत. कौटुंबिक स्थैर्य टिकवणे हाच यामागचा मुख्य उद्देश असल्याने, महिलांनी प्रथम लोकशाही आणि कायदेशीर मार्गांचा अवलंब केला. यासाठी त्यांनी ग्रामपंचायतींच्या 'ग्रामसभा'मध्ये कडक दारूबंदीचे ठराव मंजूर करून घेण्यासाठी सामूहिक ताकद दाखवली; ५०% पेक्षा जास्त महिलांच्या स्वाक्षऱ्या गोळा करून स्थानिक प्रशासनाला कायदेशीर दारू दुकाने बंद करण्यास भाग पाडले. केवळ ठराव करून न थांबता महिलांनी गावोगावी स्वतःचे 'दक्षता पथक' तयार केले, ज्या माध्यमातून रात्री-अपरात्री गावात चालणाऱ्या बेकायदेशीर मद्यविक्रीवर आणि गुत्त्यांवर नजर ठेवली गेली. जेव्हा पोलीस किंवा स्थानिक प्रशासन सुस्त असायचे, तेव्हा महिलांनी स्वतः हातात लाटणे, झाडू आणि मोर्चे घेऊन अवैध दारूचे अड्डे उद्ध्वस्त करण्याचे आक्रमक पाऊल उचलले. याशिवाय, मद्यपी पुरुषांचे प्रबोधन करण्यासाठी गावात प्रभात फेऱ्या काढणे, पथनाट्ये सादर करणे आणि 'बचत गटां'च्या माध्यमातून मद्यपानाविरुद्ध आर्थिक नाकेबंदी करणे, असे दुहेरी प्रयत्न त्यांनी केले. स्वतःच्या जीवाची आणि कुटुंबाच्या रोषाची परवा न करता, केवळ घरगुती शांतता, आर्थिक बचत आणि मुलांचे शिक्षण सुरक्षित राहावे म्हणून ग्रामीण महिलांनी स्थानिक पातळीवर उभारलेला हा लढा कौटुंबिक स्थैर्यासाठी क्रांतीकारक ठरला आहे.

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-5(A)| May-2026

दारूविरोधी आंदोलनांमुळे ग्रामीण कुटुंबांच्या आर्थिक स्थितीवर आणि बचतीवर झालेल्या परिणामांचे मूल्यमापन

ग्रामीण भागातील दारूविरोधी आंदोलनांचा सर्वात सकारात्मक आणि थेट परिणाम कुटुंबाच्या आर्थिक स्थितीवर व बचतीवर झाल्याचे दिसून येते. मद्यपानाच्या व्यसनामुळे ग्रामीण कुटुंबातील पुरुषांच्या दैनंदिन मजुरी किंवा शेतीतील उत्पन्नाचा जवळपास ४० ते ५० टक्के हिस्सा दारूवर खर्च होत असे. यामुळे ग्रामीण कुटुंबे सातत्याने कर्जबाजारीपणा, गरिबी आणि सावकारी पाशात अडकत चालली होती. परंतु, महिलांनी केलेल्या यशस्वी आंदोलनांमुळे आणि गावात दारूबंदी लागू झाल्यामुळे हा अनाठायी होणारा खर्च पूर्णपणे थांबला. पुरुष मद्यपानावर खर्च होणारा पैसा थेट कुटुंबाच्या हातामध्ये शिल्लक राहू लागला, ज्याचे रूपांतर घरगुती बचतीमध्ये झाले. ग्रामीण महिलांनी या पैशांचा सुयोग्य वापर करून कुटुंबाच्या आरोग्याचा दर्जा सुधारला आणि मुलांना चांगल्या शिक्षणासाठी शहरात किंवा चांगल्या शाळांमध्ये पाठवणे सुरू केले. आर्थिक स्थैर्य आल्यामुळे कुटुंबाचे दैनंदिन पोषण सुधारले आणि घरात अन्नधान्याची टंचाई दूर झाली. तसेच, बचत गटांच्या माध्यमातून महिलांनी या पैशांची छोटी-छोटी गुंतवणूक सुरू केल्यामुळे त्यांना आपत्कालीन प्रसंगी सावकारांपुढे हात पसरण्याची गरज उरली नाही. थोडक्यात सांगायचे तर, दारूविरोधी आंदोलनाने ग्रामीण कुटुंबांची केवळ आर्थिक गळतीच थांबवली नाही, तर त्यांना गरिबीच्या दुष्टचक्रातून बाहेर काढून आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी आणि सुरक्षित बनवले.

आंदोलनानंतर घरगुती हिंसाचारात झालेली घट आणि मुलांच्या शिक्षण-आरोग्यावरील सकारात्मक प्रभाव

ग्रामीण भागातील दारूविरोधी आंदोलनांमुळे कौटुंबिक आणि सामाजिक पातळीवर अत्यंत मोठे स्वास्थ्यपूर्ण बदल घडून आले आहेत. मद्यपानाचे सर्वात भयानक सावट हे घरगुती हिंसाचाराच्या रूपात महिला आणि बालकांना सहन करावे लागत होते. परंतु, महिलांच्या यशस्वी संघर्षानंतर ग्रामीण भागात दारूला अटकाव बसल्यामुळे घरगुती हिंसाचाराच्या घटनांमध्ये कमालीची घट झाली आहे. पुरुषांची व्यसनाधीनता कमी झाल्याने कुटुंबातील वाद, मारहाण आणि मानसिक छळ थांबून कौटुंबिक शांतता प्रस्थापित झाली आहे. या शांततापूर्ण कौटुंबिक वातावरणाचा थेट आणि अत्यंत सकारात्मक परिणाम मुलांच्या मानसिक व शारीरिक विकासावर झाला आहे. दारूवर होणारा खर्च थांबल्यामुळे तोच पैसा मुलांच्या पोषणासाठी वापरला जाऊ लागला, ज्यामुळे ग्रामीण भागातील लहान मुलांमधील कुपोषण कमी होऊन त्यांचे आरोग्य सुधारले. तसेच, घरात आर्थिक स्थैर्य आणि शांतता लाभल्यामुळे मुलांच्या शिक्षणाला नवी गती मिळाली. मद्यपी वडिलांमुळे शाळा सोडणाऱ्या मुलांचे, विशेषतः मुलींचे गळतीचे प्रमाण लक्षणीयरीत्या कमी झाले. मुले आता भयमुक्त वातावरणात नियमित शाळेत जाऊ लागली असून, त्यांच्या उच्च शिक्षणाचा मार्ग मोकळा झाला आहे. थोडक्यात, दारूबंदी आंदोलनाने केवळ हिंसाचारच संपवला नाही, तर ग्रामीण भागातील पुढील पिढीचे आरोग्य आणि शैक्षणिक भविष्य सुरक्षित करून एक निरोगी समाज निर्मितीचा पाया घातला आहे.

ग्रामीण महिलांना दारूविरोधी संघर्ष करताना येणाऱ्या सामाजिक, राजकीय व प्रशासकीय अडचणी

ग्रामीण भागात दारूविरोधी आंदोलन उभारणे हे महिलांसाठी अत्यंत आव्हानात्मक काम असते. हा लढा केवळ दारूच्या दुकानांविरुद्ध नसतो, तर समाजातील प्रस्थापित व्यवस्था, राजकारण आणि प्रशासकीय यंत्रणेविरुद्ध असतो. या संघर्षात महिलांना प्रामुख्याने खालील तीन स्तरांवर तीव्र अडचणींचा सामना करावा लागतो:

१. सामाजिक अडचणी

1. **पितृसत्ताक मानसिकता:** ग्रामीण भागात "महिलांनी घराबाहेर पडून पुरुषांच्या सवयींवर बोलू नये," अशी संकुचित मानसिकता अजूनही पाहायला मिळते. आंदोलनात उतरणाऱ्या महिलांना सुरुवातीला स्वतःच्या घरातून आणि समाजातूनच विरोधाचा सामना करावा लागतो.
2. **कौटुंबिक दबाव आणि छळ:** आंदोलनात सक्रिय सहभाग घेणाऱ्या महिलांना त्यांचे मद्यपी पती किंवा कुटुंबातील इतर पुरुषांकडून शारीरिक आणि मानसिक त्रासाला सामोरे जावे लागते. अनेकदा "गावात आमची अब्रू काढली," असे म्हणून घरात वाद निर्माण केले जातात.
3. **सामाजिक बहिष्कार व धमक्या:** बेकायदेशीर दारू विक्रेते हे अनेकदा त्याच गावातील किंवा परिसरातील गुंड प्रवृत्तीचे लोक असतात. ते आंदोलक महिलांच्या कुटुंबाला धमकावणे, शेतीचे किंवा जनावरांचे नुकसान करणे किंवा त्यांचे जगणे कठीण करणे यांसारखे प्रकार करतात.

२. राजकीय अडचणी

1. **राजकीय नेत्यांचे दारू माफियांना पाठबळ:** ग्रामीण भागातील निवडणुकांमध्ये पैसा आणि दारूचा मोठा वापर केला जातो. त्यामुळे अनेक स्थानिक राजकीय नेते, ग्रामपंचायत सदस्य किंवा पुढारी हे छुपेपणाने दारू विक्रेत्यांच्या पाठीशी उभे राहतात.
2. **ग्रामसभांमध्ये अडथळे:** महिलांनी ग्रामसभेत दारूबंदीचा ठराव आणू नये म्हणून अनेकदा बैठका पुढे ढकलणे, कोरम पूर्ण न होऊ देणे, किंवा चर्चेच्या वेळी हुल्लडबाजी करून विषय भरकटवणे असे राजकीय प्रयत्न स्थानिक पातळीवर केले जातात.
3. **आंदोलनाचे राजकीयकरण:** महिलांच्या या प्रामाणिक सामाजिक लढ्याला "विरोधी पक्षाचे कारस्थान" किंवा "राजकीय स्टंट" असे लेबल लावून आंदोलनाची ताकद कमी करण्याचा प्रयत्न केला जातो.

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-5(A)| May-2026

३. प्रशासकीय अडचणी

1. **पोलीस आणि उत्पादन शुल्क विभागाची उदासिनता:** अनेकदा स्थानिक पोलीस आणि राज्य उत्पादन शुल्क विभागाचे कर्मचारी आणि अवैध दारू विक्रेते यांच्यात आर्थिक हितसंबंध असतात. यामुळे महिलांनी तक्रार करूनही वेळेवर छापे टाकले जात नाहीत किंवा कारवाईची माहिती आधीच लीक केली जाते.
2. **कठोर कायदेशीर प्रक्रिया:** ग्रामसभेत दारूबंदीचा ठराव संमत करून घेण्यासाठी आणि तो प्रत्यक्षात आणण्यासाठी महिलांना अनेक किचकट कायदेशीर कागदपत्रांची पूर्तता करावी लागते. ग्रामीण महिला साक्षरतेचे प्रमाण कमी असल्याने या प्रशासकीय प्रक्रियेत त्यांचा मोठा वेळ आणि ऊर्जा वाया जाते.
3. **सुरक्षिततेचा अभाव:** दारूच्या अड्ड्यांवर छापे टाकताना किंवा निदर्शने करताना आंदोलक महिलांना पुरेशा पोलीस संरक्षणाची हमी दिली जात नाही, ज्यामुळे त्यांच्या सुरक्षेचा गंभीर प्रश्न निर्माण होतो.

ग्रामीण महिलांचा दारूविरोधी संघर्ष हा अत्यंत खडतर आहे. जोपर्यंत पोलीस प्रशासन प्रामाणिकपणे कारवाई करत नाही आणि स्थानिक पातळीवर राजकीय इच्छाशक्ती दाखवली जात नाही, तोपर्यंत महिलांना या सामाजिक, राजकीय आणि प्रशासकीय चक्रव्यूहाचा सामना करावाच लागतो.

उपाययोजना व शिफारसी:

ग्रामीण भागातील दारूबंदी आंदोलनाला यश मिळवून देण्यासाठी आणि महिलांच्या संघर्षाला बळ देऊन कौटुंबिक स्थैर्य कायम राखण्यासाठी खालील उपाययोजना व शिफारसी सुचवण्यात येत आहेत:

१. प्रशासकीय व कायदेशीर पातळीवरील उपाययोजना

1. अवैध दारूविक्री रोखण्यासाठी प्रत्येक तालुक्याच्या पातळीवर विशेष महिला पोलीस पथके आणि भरारी पथकांची स्थापना करावी, जेणेकरून आंदोलक महिलांना तातडीने सुरक्षा व मदत मिळेल.
2. ग्रामसभेने दारूबंदीचा ठराव मंजूर केल्यानंतर, त्याची प्रशासकीय अंमलबजावणी जलद गतीने होण्यासाठी प्रक्रिया सुटसुटीत आणि वेगवान करावी.
3. अवैध मद्यविक्री करणाऱ्यांवर आणि त्यांना पाठीशी घालणाऱ्या अधिकाऱ्यांवर कडक कायदेशीर कारवाई करून अजामीनपात्र गुन्हे दाखल करावेत.

२. सामाजिक व राजकीय पातळीवरील शिफारसी

1. ग्रामपंचायती आपल्या गावात १००% दारूबंदी यशस्वी करतील, त्यांना शासनाने विशेष 'व्यसनमुक्ती पुरस्कार' आणि गावाच्या विकासासाठी अतिरिक्त निधी द्यावा.
2. निवडणुकांमध्ये दारू आणि पैशांचा वापर करणाऱ्या उमेदवारांवर कडक निर्बंध लादावेत. स्थानिक लोकप्रतिनिधींनी दारू माफियांचे समर्थन न करता महिलांच्या दक्षता पथकांना पाठबळ दिले पाहिजे.
3. केवळ दारू बंद न करता, मद्यपी पुरुषांचे मानसिक परिवर्तन करण्यासाठी प्रत्येक प्राथमिक आरोग्य केंद्रात (PHC) मोफत व्यसनमुक्ती व समुपदेशन केंद्र सुरू करावे.

३. महिला सबलीकरण व आर्थिक उपाययोजना

1. महिला बचत गटांना आर्थिकदृष्ट्या अधिक मजबूत करावे, जेणेकरून दारूबंदीनंतर कुटुंबातील पुरुषाचे उत्पन्न तात्पुरते थांबल्यास महिला कुटुंबाचा आर्थिक भार सहज सांभाळू शकतील.
2. अवैध दारूविक्रीची माहिती देणाऱ्या महिलांचे नाव गुप्त राहील अशी 'टोल-फ्री' हेल्पलाईन किंवा मोबाईल ॲप विकसित करावे, जेणेकरून महिला सुरक्षित राहून प्रशासनाला सहकार्य करू शकतील.

दारूबंदी हा केवळ कायद्याचा विषय नसून ते एक सामाजिक आंदोलन आहे. जोपर्यंत पोलीस, प्रशासन, राजकीय नेते आणि समाज एकत्र येऊन महिलांच्या पाठीशी उभे राहत नाहीत, तोपर्यंत ग्रामीण कुटुंबांना शाश्वत स्थैर्य मिळणे कठीण आहे.

चर्चा

ग्रामीण दारूविरोधी आंदोलन आणि कौटुंबिक स्थैर्य यांचा परस्परसंबंध पाहता, हा संघर्ष केवळ व्यसनमुक्तीपुरता मर्यादित नसून तो ग्रामीण समाज परिवर्तनाचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे, यावर या चर्चेतून प्रकाश पडतो. आंदोलनामुळे पुरुषांची व्यसनाधीनता कमी होऊन घरगुती हिंसाचारात घट झाली आहे, ज्यामुळे कुटुंबात मानसिक शांतता प्रस्थापित झाली. आर्थिक पातळीवर, दारूवर होणारा अनुत्पादक खर्च थांबल्याने कुटुंबाची बचत वाढली असून, तो पैसा आता मुलांचे शिक्षण आणि आरोग्यासारख्या उत्पादक गोष्टींवर खर्च होत आहे. तसेच, या आंदोलनाने ग्रामीण महिलांमध्ये कमालीचा आत्मविश्वास आणि नेतृत्वगुण निर्माण केले आहेत; ज्या ग्रामसभेत महिला पूर्वी कधी जात नव्हत्या, तिथे आता त्या पुरुषांच्या बरोबरीने बसून दारूबंदीचे ठराव मंजूर करून घेत आहेत. मात्र, स्थानिक दारू माफिया, राजकीय उदासीनता आणि पोलीस प्रशासनाचे अर्थकारण हे महिलांच्या मार्गातील मोठे अडथळे आहेत. म्हणूनच, हा लढा

यशस्वी करण्यासाठी केवळ कायदे करून चालणार नाही, तर प्रशासकीय प्रामाणिकपणा आणि व्यापक सामाजिक पाठबळाची नितांत गरज आहे, हे स्पष्ट होते.

निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधनिबंधावरून असे स्पष्ट होते की, ग्रामीण भागातील दारूविरोधी आंदोलन हा केवळ एक कायदेशीर लढा नसून तो महिलांच्या अस्तित्वाचा आणि कौटुंबिक स्थैर्याचा पाया आहे. महिलांच्या संघटित संघर्षामुळे ग्रामीण कुटुंबांचे आर्थिक शोषण थांबले असून, घरगुती हिंसाचारात लक्षणीय घट झाली आहे. मद्यपानावरील अनाठायी खर्च थांबल्याने कुटुंबांची आर्थिक स्थिती सुधारली असून, मुलांच्या शिक्षण व आरोग्यावर त्याचा सकारात्मक परिणाम झाला आहे. या आंदोलनाने ग्रामीण महिलांना सामाजिक नेतृत्व आणि आत्मसन्मान मिळवून दिला आहे. शेवटी, हा संघर्ष पूर्णपणे यशस्वी करण्यासाठी केवळ महिलांचे प्रयत्न पुरेसे नसून, राजकीय इच्छाशक्ती, चोख पोलीस प्रशासन आणि कडक कायद्यांची अंमलबजावणी होणे अत्यंत गरजेचे आहे, हाच या संशोधनाचा मुख्य निष्कर्ष आहे.

संदर्भ सूची

1. आवटे, वि. (२०२१). ग्रामीण भागातील दारूबंदी आणि महिलांचे आंदोलन: एक समाजशास्त्रीय अभ्यास. *महाराष्ट्र सामाजिक शास्त्र संशोधन नियतकालिक*, ४, ४५–५२.
2. बंग, अ. (२०२०). *माझा दारूचा शोध*. राजहंस प्रकाशन.
3. साळुंखे, बा. (२०२२). *महाराष्ट्रातील मद्यनिषेध चळवळीचा इतिहास*. चिन्मय प्रकाशन.
4. सोमण, अं. (२०१९). *ग्रामीण महिला आणि सामाजिक चळवळी*. डायमंड पब्लिकेशन्स.
5. Dutta, S. (2018). Alcohol prohibition and its impact on women: A case study of Bihar. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, *5*(3), 114–118.
6. Mangang, S. G., & Chanu, K. T. (2025). Women's movement in Manipur against alcoholism and human rights violation. *International Journal of Contemporary Research in Multidisciplinary*, *4*(6), 320–322.